

WAYS OF ORGANIZING AND MANAGING COGNITIVE ACTIVITY OF STUDENTS DURING TEACHING GEOGRAPHY

F. R. Saydamatov

PhD, associate professor

Tashkent State Pedagogical University

Tashkent, Uzbekistan

A. T. Karimov

Student

Tashkent State Pedagogical University

Tashkent, Uzbekistan

J. N. Komilov

Student

Tashkent State Pedagogical University

Tashkent, Uzbekistan

F. O. Khasanboyeva

Student

Tashkent State Pedagogical University

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Geography, geographical envelope, natural geography, economic geography, geographical culture, nature, society, knowledge, skills and competencies, subject-subject relations, educational technologies and methods, general mass education, individual education, education in small groups, traditional education. , cognitive activity, organization of debates, brainstorming, didactic game, presentation, self-esteem, attendance, etc.

Abstract: This article talks about the components of the content of education in geography, ways of turning students into subjects of a full-fledged educational and cognitive process in education in geography, stages of organizing the cognitive activity of students, forms of organizing the cognitive activity of students.

Received: 20.09.24

Accepted: 22.09.24

Published: 24.09.24

**GEOGRAFIYANI O'QITISHDA TALABALARNING BILISH FAOLIYATINI
TASHKIL ETISH VA BOSHQARISH YO'LLARI****F. R. Saydamatov**

*PhD, dotsent vazifasini bajaruvchi
Toshkent davlat pedagogika universiteti
Toshkent, O'zbekiston*

A. T. Karimov

*Talaba
Toshkent davlat pedagogika universiteti
Toshkent, O'zbekiston*

J. N. Komilov

*Talaba
Toshkent davlat pedagogika universiteti
Toshkent, O'zbekiston*

F. O. Xasanboyeva

*Talaba
Toshkent davlat pedagogika universiteti
Toshkent, O'zbekiston*

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: Geografiya, geografik qobig'ining, tabiiy geografiya, iqtisodiy geografiya, geografik madaniyat, tabiat, jamiyat, bilim, ko'nikma va malaka, sub'ekt-sub'ekt munosabati, ta'lim texnologiyasi va metodlari, yalpi ommaviy o'qitish, Individual o'qitish, kichik guruhlarda o'qitish, an'anaviy ta'lim, bilish faoliyati, debatlar tashkil etish, aqliy hujum, didaktik o'yin, taqdimot, o'z-o'zini baholash, tashrif kabilar.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Geografiya ta'limi mazmunining tarkibiy qismlari, geografiya ta'limida talabalarni to'laqonli o'quv – bilish jarayonining sub'ektiga aylantirish yo'llari, talabalarning bilish faoliyatini tashkil etish bosqichlari, talabalarning bilish faoliyatini tashkil etish shakllari haqida so'z yuritilgan.

**СПОСОБЫ ОРГАНИЗАЦИИ И УПРАВЛЕНИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ОБУЧАЮЩИХСЯ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ГЕОГРАФИИ****Ф. Р. Сайдамаатов**

*кандидат медицинских наук, доцент
Ташкентский государственный педагогический университет
Ташкент, Узбекистан*

А. Т. Каримов

*Студент
Ташкентский государственный педагогический университет
Ташкент, Узбекистан*

Ю. Н. Комилов

*Студент
Ташкентский государственный педагогический университет
Ташкент, Узбекистан*

Ф. О. Хасанбоева

Студент

Ташкентский государственный педагогический университет

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: География, географическая оболочка, география, географическая культура, общество, знания, умения и компетенции, субъект-предметные отношения, образовательные технологии и методы, общее массовое обучение, индивидуальное обучение, обучение в малых группах, традиционное образование, познавательная деятельность, организация дебатов, мозгового штурма, дидактическая игра, презентация, самооценка, посещение и т. д.

Аннотация: В данной статье говорится о компонентах содержания образования по географии, способах превращения учащихся в субъект полноценного учебно-познавательного процесса в образовании по географии, этапах организации познавательной деятельности учащихся, формах организации познавательной деятельности учащихся.

KIRISH

Geografiya yunoncha “geo” - yer, “grafo” – yozaman degan manoni bildiradi. Geografiya deb - o‘zaro chambarchas bog‘langan, yerning geografik qobig‘ining tabiiy va ishlab chiqarish komplekslarini va ularning tarkibiy qismlarini o‘rganadigan tabiiy (tabiiy geografiya) va ijtimoiy (iqtisodiy geografiya), hamda maxsus geografik fanlar tizimiga aytiladi.

Geografiya ta‘limining asosiy masqsad va vazifalari O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta‘limi vazirligi tomonidan tasdiqlangan «maktab geografiyasini qayta qurishning ilmiy-uslubiy kontsepsiyasi»da quyidagicha belgilab berilgan: - dunyoni yaxlit idrok etishni, geografik qamrovda mushohada yuritishni, bir so‘z bilan aytganda, geografik madaniyatni tarbiyalash;

- tevarak-atrofnii idrok qilishning muhim vositasi va uslubi bo‘lgan xaritadan mohirona foydalana bilishni o‘rgatish;

- har qanday shaxs, tabiat va jamiyat bilan munosabatning eng oqil me‘yorlariga amal qilishni, buni muhim sharti esa, ularga kompleks yondashish zarurligini anglatmoq;

- har bir fuqoroning o‘zi yashab turgan ijtimoiy muhitda samarali faoliyat ko‘rsatishiga zarur bo‘lgan bilim va malaka berish bilan ro‘yobga chiqishi va rivojlanishini ta‘minlash.

ASOSIY QISM

Geografiya ta‘limining mazmuni. Geografiya ta‘limi umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida tashkil etiladigan pedagogik jarayonning ajralmas va uzviy bog‘langan tarkibiy qismi sifatida mazkur ta‘lim muassasasi oldiga qo‘yilgan umumiy maqsadlarga muvofiq barkamol talaba shaxsini tarbiyalashga xizmat qiladi. Shuningdek, geografiya ta‘limi talabalarda yer to‘g‘risidagi ilmiy dunyoqarashlarni shakllantiradi, ijtimoiy-iqtisodiy bilimlarni tarkib toptiradi, dunyo

davlatlari va turli regionlarda jamiyat va tabiatning o'zaro bog'liqligi, geografik ob'ekt, jarayon va hodisalar haqidagi bilim va tushunchalar bilan qurollantiradi, umuminsoniy madaniyatni tarkibiy qismi bo'lgan geografik madaniyatni tarbiyalaydi. **Talabalarning bilish faoliyatini tashkil etish yo'llari:**

1. bilimlarni o'zlashtirish jarayonida tashkil etish;
2. Mustaqil ish asosda tashkil etish;
3. Ko'nikmalarni shakllantirish maqsadida tashkil etish;
4. Ahloqiy sifatlarni shakllantirish maqsadida tashkil etish.

Ta'lim jarayonida talaba o'qituvchining bevosita rahbarligida, ta'lim mazmuni, metodlari, vositalari va shakllari yordamida geografik qobiqning qonuniyatlari, hodisa va voqealarning mohiyati, o'ziga xos xususiyatlarini o'rganadi va bilim, ko'nikma, malakalarni egallaydi. Bundan ko'rinib turibdiki, talabalar uchun o'quv jarayoni bilish jarayoni, uning faoliyati esa bilish faoliyatidir.

O'qituvchi ta'lim jarayonida talabalarning bilish faoliyatini tashkil etadi, boshqaradi, nazorat qiladi, baholaydi va o'qitishdan ko'zda tutilgan ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlarni amalga oshirish orqali shaxsning har tomonlama rivojlanishiga zamin yaratadi.

O'qituvchi uchun ta'lim jarayoni talabalarning faoliyati bilan uzviy bog'langan va mazkur jarayonni tahlil qiladigan, umumlashtirib, tegishli hollarda o'zgartirishlar kirtadigan ish jarayoni, kasbiy pedagogik faoliyati sanaladi. Darsda talabalarning bilish faoliyati va o'qituvchining pedagogik faoliyati bir-biriga uyg'un ravishda tashkil etilgandagina o'qitishdan ko'zda tutilgan maqsadlarga erishish mumkin.

Talabalarning bilish faoliyatini tashkil etish va boshqarish dars strukturasi asosini tashkil etadi. Shu sababli bu masalani chuqurroq o'rganish maqsadga muvofiq.

Polshalik didaktik olim V.Okonning vvedenie v obshuyu didaktiku kitobida talabalarning bilish faoliyatini tashkil etishning quyidagi yo'llari ko'rsatilgan:

1. Bilimlarni o'zlashtirish jarayonida talabalarning bilish faoliyati quyidagi bosqichlarda tashkil etiladi:

- O'quv material bilan dastlabki tanishish;
- O'quv materiallarini o'rganish;
- O'zlashtirilgan bilimlarni avval o'zlashtirilgan bilimlar bilan taqqoslash;
- Bilimlarni tizimga solish va mustahkamlash;
- O'zlashtirilgan bilimlarni yangi holatlarda qo'llash.

2. Talabalarning bilish faoliyatini mustaqil ish asosda tashkil etish:

- Muammoli vaziyatlarni keltirib chiqarish;
- O'quv topshiriqlarining maqsadini aniqlash;

- Mustaqil izlanish orqali savollarga javoblar topish;
- Nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalar asosida javoblarning to'g'riligini tekshirib ko'rish;

- Bilimlarni tizimga solish va mustahkamlash;
- Bilim, ko'nikma va malakalarni yangi vaziyatlarda qo'llash.

3. Talabalarning bilish faoliyatini ko'nikmalarni shakllantirish maqsadida tashkil etish:

- O'quv faoliyatini amalga oshirish maqsadi, borishini aniqlash;
- O'quv faoliyatning modelini tuzish;
- Faoliyatni bajarish namunasini ko'rsatish;
- Talabalar tomonidan ishni bajarish;
- Faoliyatni takrorlash va xatosiz bajarishni o'rganish.

4. Talabalarning bilish faoliyatini ahloqiy sifatlarni shakllantirish maqsadida tashkil etish:

- O'qituvchining ko'rsatmasi yoki tavsiyasiga binoan, tavsiya etilgan adabiyotlarni topish;
- Qo'shimcha o'quv adabiyotlar bilan tanishish;
- O'rganilgan axborotlarni tahlil qilish va baholash;
- Adabiyot muallifining jamiyatning ma'naviy-ma'rifiy sohasida yoki fan rivojiga qo'shgan hissasini aniqlash va baho berish;

- Talabalarning o'z xulqi va ahloqiy sifatlarini rivojlantirish yuzasidan umumiy xulosasi.

Ta'lim jarayonini tarbiya bilan, bilim, ko'nikma va malakalarni bir-biri bilan ajratilgan holda shakllantirishga mo'ljallangan o'quv faoliyatini tashkil etish mumkin emas.

Talabalarning bilish faoliyatini tashkil etganda, ta'lim-tarbiya jarayonini yaxlit, bir tizim holatida, bilim, ko'nikma va malakalarni bir - biri bilan uzviy ravishda shakllantirish lozimligini qayd etish zarur.

Yuqorida qayd etilgan vazifalarni hal etish va an'anaviy ta'lim tizimidagi kamchiliklarga barham berish, ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish uchun talabalarning bilish faoliyatini yalpi o'qitish bilan bir qatorda, individual va kichik guruhlarda o'qitishni tashkil etish maqsadga muvofiq.

Talabalarning bilish faoliyati individual tarzda tashkil etilganda talabalar o'quv materialini mustaqil o'zlashtiradilar, ularning aqliy rivojlanishi, qiziqishi, ehtiyoji, iqtidori, bilimlarni o'zlashtirish darajasi hisobga olingan holda tuzilgan o'quv topshiriqlarini mustaqil bajaradi va o'z bilish faoliyatining sub'ektiga aylanadi.

Pedagogik munosabatlar tipining o'ziga xos xususiyatlari

Pedagogik munosabatlar	O'qituvchi faoliyati	Talaba faoliyati
Sub'ekt – ob'ekt munosabatlarda	Yangi mavzu materiali eng oson o'zlashtiriladigan usulda, tayyor axborot shaklida bayon etiladi. Tegishli hollarda savol-javob o'tkazadi, bilimlarni mustahkamlab, baholashni amalga oshiradi.	passiv, faqat axborotlarni qabul qilishga, shu holatda eslab qolish, savollarga javob berish, ko'rsatmaga binoan ish ko'rish.
Sub'ekt-sub'ekt munosabatlarda	Dars foydalanilayotgan texnologiyalari talablari asosida tashkil etiladi. Yangi mavzu materiali talabalar tomonidan mustaqil o'rganishlari uchun o'quv topshiriqlari tavsiya etadi tegishli hollarda yordam uyushtiradi, savol-javob o'tkazadi, bilimlarni mustahkamlash, o'z - o'zini, o'zaro nazorat va o'qituvchi nazorati orqali baholashni amalga oshiradi.	Tavsiya etilgan o'quv topshiriqlari asosida o'z o'quv faoliyatini tashkil etadi, muammoli vaziyatlardan chiqishning eng muqobil variantini ishlab chiqadi, avval o'zlashtirgan bilim va ko'nikmalaridan foydalanib, yangi bilimlarni o'zlashtiradi, o'z faoliyatini o'rtoqlarining faoliyati bilan taqqoslab, o'zini rivojlantirish rejasini tuzadi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida sub'ekt-sub'ekt munosabatlarni vujudga keltirishda talabalarning bilish faoliyatini individual va kichik guruhlarda tashkil etish maqsadga muvofiq.

Talabalarning bilish faoliyatini individual tashkil etish quyidagi bosqichlardan iborat bo'ladi:

- O'quv topshirig'ining didaktik maqsadini aniqlash;
- Mustaqil izlanish maqsadini va maqsadni amalga oshirish yo'llarini aniqlash;
- O'z mustaqil ishini tashkil etish;
- O'quv materialini mustaqil o'rganish;
- O'rganilayotgan ob'ektlarni taqqoslash, o'xshashlik va farqlarni, o'ziga xos xususiyatlarni aniqlash;
- Olingan natijani loyihalash, uning maqsadga muvofiqligini tekshirish;
- Natijani tahlil qilish, tegishli hollarda unga o'zgartirishlar kiritish.

O'quv topshiriqlarini individual bajarish jarayonida talabalarning aqliy faoliyati jalb etiladi, o'z bilimi, kuchi va qobiliyatiga bo'lgan ishonch ortadi va har bir shaxs o'z imkoniyati darajasida rivojlanadi. Shu tarzda tashkil etilgan bilish faoliyatida vaqtdan unumli foydalaniladi, samaradorlik ortadi. Modulli ta'lim texnologiyasi, hamkorlikda o'qitish texnologiyasining metodlaridan foydalanib tashkil etilgan darslarda talabalarning bilish faoliyati individual tarzda tashkil etiladi.

Geografiyaning o'qitishda talabalarning bilish faoliyati individual tarzda tashkil etish asosan darsdan va sinfdan tashqari ishlarda ham foydalaniladi. Masalan, talabalarning uy vazifasini bajarishida ularga tafovutlab yondashish imkoniyatlari mavjud. Talabalarga muayyan mavzular bo'yicha kuzatish va tajribalar o'tkazish, ma'ruza va referatlar tayyorlash, turli mavzularda o'tkaziladigan tanlovlar uchun materiallar tayyorlash shular jumlasidandir.

Ta'lim – tarbiya jarayonida darsda o'rganiladigan mavzuning mazmuni e'tiborga olingan holda darsda talabalarning kichik guruhlarda mustaqil ishlashi, debatlar tashkil etish, aqliy hujum, didaktik o'yinlar, taqdimot, o'z-o'zini baholash, tashrif kabilardan foydalanish, masala va mashqlar yechishni yo'lga qo'yish o'qituvchining diqqat markazida bo'lmog'i lozim.

Talabalarning bilish faoliyati kichik guruhlarda tashkil etish quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- Darsda vujudga keltirilgan muammoli vaziyatlarni hal etish yo'llarini belgilash;
- O'quv topshiriqlarining didaktik maqsadi, bajariladigan topshiriqlar bilan tanishish;
- Kichik guruh a'zolari bilan hamkorlikda maqsadni amalga oshirish yo'llarini loyihalash, mustaqil ishlarni tashkil etish;
- O'rganilayotgan ob'ektni avval o'rganilgan ob'ektlar bilan taqqoslash;
- Natijalarni loyihalash va uning maqsadga muvofiqligini tekshirish;
- Natijani tahlil qilish, tegishli hollarda unga o'zgartirishlar kiritish.
- Talabalarning bilish faoliyati kichik guruhlarda tashkil etilganda guruhdagi har bir talaba iqtidori, qiziqishi, bilim saviyasi, bilimlarni o'zlashtirish darajasini aniqlash, talabalar o'rtasida hamkorlik, o'quv muloqoti, bahsi, munozara, o'zaro yordamni amalga oshirish ko'zda tutiladi.

Geografiya o'qitishda hamkorlikda o'qitish texnologiyasining barcha metodlaridan, modulli ta'lim texnologiyasi talabalarning kichik guruhlarda ishlashiga mo'ljallangan modul dasturlarida foydalanish shular jumlasiga kiradi.

Geografiya darslarida talabalarning bilish faoliyati yalpi o'qitishni individual va kichik guruhlarda ishlash shakllari bilan uyg'unlashtirilganda juda yuqori samara beradi. Hamkorlikda o'qitishning kichik guruhlarda o'qitish metodida yalpi o'qitish kichik guruhlar bilan, "arra" metodida esa talabalarni avval individual tarzda, so'ngra kichik guruhlarda o'qitish uyg'unlashtiriladi.

Geografiya darslarida o'rganilayotgan mavzuning didaktik maqsadi, vazifalari, mazmunidan kelib chiqqan holda talabalarning bilish faoliyati individual, kichik guruhlarda va yalpi holda tashkil etish shakllaridan o'z o'rnida va samarali foydalanish tavsiya etiladi.

Talabalarning bilish faoliyatini samarali tashkil etish va oqilona boshqarish uchun geografiya o'qituvchisi quyidagi amallarni bajarishi lozim:

O'rganilayotgan mavzuning ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlaridan kelib chiqqan holda, talabalarning bilish faoliyatini qaysi shaklda tashkil etish;

Talabalarning bilish faoliyatini loyihalash;

O'qitishdan ko'zda tutilgan maqsadni amalga oshirish yo'llarini belgilash;

Dars davomida talabalarning bilish faoliyatidan olingan natijani tahlil qilish va uning maqsadga muvofiqligini tekshirib ko'rish;

Zarur hollarda talabalarning bilish faoliyati loyahasiga tegishli o'zgartirishlar kiritish.

Talabalarning bilish faoliyatini tashkil etish shakllari

Bilish faoliyatini tashkil etish shakllari	O'qituvchi faoliyati	Talabalar faoliyati
Yalpi ommaviy o'qitish	Yangi mavzuni ko'rgazmalilik asosida tushuntiradi, tayyor axborot beriladi, sub'ekt-ob'ekt munosabati vujudga keladi	Yangi mavzuni tinglaydi, eslab qoladi, savollarga javob beradi. Faoliyati sust bo'ladi.
Individual o'qitish	Har bir talabaga tegishli topshiriqlar tayyorlaydi va tavsiya etadi. Yangi mavzuni talabalar bilan hamkorlikda qayta ishlaydi. Sub'ekt-sub'ekt munosabatlari vujudga keladi.	O'zlariga tegishli o'quv topshiriqlarni bajaradi, o'z bilimi, kuchi va iqtidoriga bo'lgan ishonchi ortadi, bilish quvonchini his etadi
Kichik guruhlarda o'qitish	Har bir kichik guruhga tegishli o'quv topshiriqlari tayyorlaydi va tavsiya etadi. Yangi mavzuni talabalar bilan hamkorlikda qayta ishlaydi. Sub'ekt-sub'ekt munosabatlari vujudga keladi.	Belgilangan o'quv topshiriqlarini bajaradi, o'zaro hamkorlik vujudga keladi, o'zaro nazorat amalga oshadi, bilish quvonchini his etadi

XULOSA

Shunday qilib, talabalarning bilish faoliyatini tashkil etish va boshqarish, mazkur faoliyatni maqsadga muvofiq tashkil etish, uni loyihalash, maqsadni amalga oshirish yo'llarini belgilash, olingan natijani tahlil qilish va baholash bosqichlaridan iborat bo'ladi.

Hozirgi zamon ta'lim-tarbiya jarayonida o'z hukmronligini saqlab kelayotgan an'anaviy ta'lim, talabalarni yalpi o'qitishni va talabalarning bilish faoliyati passiv tinglovchi sifatida tashkil etishni nazarda tutadi. O'qitish ishlarini tashkil etishda o'rta saviyali talaba mo'ljalga olinadi, talabalarning mustaqilligi e'tibordan chetda qoladi, o'quv faoliyati o'qituvchi tomonidan boshqariladi.

Shu sababli talabalarni o'z o'quv faoliyatining to'laqonli sub'ektiga aylantirish, pedagogik munosabatlarni insonparvarlashtirish va demokratlashtirish, o'qitish samaradorligini orttirish maqsadida geografiyani o'qitish jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash zarurati tug'ildi.

FOYDALANILAGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentyabrda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-sonli Qonuni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 29 oktyabrъ “Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-6097-sonli [Farmoni](#).
3. [Окопъ V.](#) Vvedenie v obщuyu didaktiku: uchebnoe posobie / Moskva: [Vysshaya shkola](#), 1990., 384 str.Kargalova S.F., Panfilova T.S., Erdeli V.G. Metodika Prepodovaniya geografii. Gosuchpedgiz, 1966
4. Qurbonniyozov R. Geografiyadan o‘quvchilar bilimini tekshirishning shakli va metodlari. T.1993
5. Vaxobov H., Alimqulov N.R., Sultanova N.B. Geografiya o‘qitish metodikasi. darslik ‘Nodirabegim’ nashriyoti Toshkent-2021
6. Vaxobov X., Saydamatov F., Eshpo‘latova N. Geografiya ta’limida qo‘llanadigan pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish. Xalq ta’limi. 2007. №1, 102-105 b.
7. Vaxobov X. O‘zbekiston geografiasining dolzarb nazariy va amaliy muammolari. “Geografiya faning dolzarb nazariy va amaliy muammoalari” Resp. Ilm-amal. konf. materiallari. T. 2006 3-7 b
8. Verzilin N.N. Geograficheskaya obolochka: ponyatie i model’ evolyutsii / Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Ser 7. Выр. 3.- S.37-48.